

4.3. lecke: Spinoza szubsztancia-monizmusa

Baruch (Benedictus) Spinoza
(1632-1677)

Benedictus Spinoza zsidó származású **racionalista** filozófus, aki Németalföldön élt. A zsidó vallási közösségből filozófiai gondolkodása miatt kiátkozták. Korai időszakában Descartes követője. Egész gondolkodását tekintve **karteziánus**, de a descartes-i elveket teljes mértékben átalakította. Főműve az *Etika*, amely halála után 1677-ben jelent meg. Az *Etika* teljes címe: **Geometriai módon bizonyított etika**. Felépítésében a geometriai művek struktúráját és módszertanát követi. Noha a címe: *Etika*, a mű felöleli Spinoza **teljes rendszerét** az ontológiától a lélekfilozófián át egészen az etikáig.

Deus sive natura sive substantia

Spinoza szembesülve a szubsztancia-dualizmus problémáival egy Descartes-étől eltérő szubsztancia-elméletet dolgozott ki. Ennek lényege, hogy nem kettő, hanem egyetlen szubsztancia van. Ez az elmélet Spinoza gondolkodásának a kiindulópontja és legfontosabb mozzanata. Az *Etika* első részében tárgyalja, amelynek címe: Istenről.

Spinoza ontológiai elméletének lényegét ez a mondat foglalja össze: **Deus sive natura sive substantia**. Azaz: **Isten maga a természet maga a szubsztancia**. Ez a mondat nagyon sokat állít. (1) **Minden egy**, azaz mindent egyetlen lét alkot. (2) **Egyetlen szubsztancia van**, ami nem más, mint Isten. (3) **Isten és a természet ugyanaz**, tehát a látható világmindenség és Isten egy és ugyanaz a lét.

Spinozát ezért a tanításáért sokszor **panteistának** tekintették. A panteizmus egy olyan elmélet, amely azonosítja Istent a természettel, azaz a látható világgal. Spinozának e minősítése azonban **problematikus**. Mindjárt elmagyarázzuk, hogy Spinoza szerint a világ látható dolgai nem azonosak a szubsztanciával, hanem annak csupán **módosulásai**. Továbbá Istennek végtelen sok attribútuma közül a kiterjedés csak az egyik. Ezen kívül a gondolkodás is lényegi attribútuma, valamint végtelen más további attribútum, amelyet az emberi elme nem képes felfogni. Tehát az Isten maga a természet kijelentés sokkal összetettebb annál, mint első olvasásra látszik.

Isten maga a szubsztancia

A szubsztanciát Spinoza így határozza meg az *Etika* 1. részének definíciói között:

„Szubsztancián azt értem, ami magában van és magában fogható fel, azaz aminek fogalma nem szorul rá más dolog fogalmára, hogy abból alakítsuk ki.” Spinoza, *Etika*, I, 3. definíció.

A szubsztancia tehát **önmagában van**, nem másban, és önmagából fogható fel. Ilyen a lét fogalma, amelynek felfogásához nem szükséges semmilyen más fogalom.

Spinoza ugyanott Istent mint **önmaga okát** (*causa sui*) határozza meg. Ez az *Etika* legelső definíciója.

„Önmagának okán (*causa sui*) azt értem, aminek lényege magában foglalja a létezést; vagyis azt, aminek természete csak létezőként fogható fel.” *Etika*, I, 1. definíció

Isten tehát a szubsztancia, amelynek a létezés a lényege. **Lényegénél fogva létezik** tehát, a létezés nem járuléka. Ezért **szükségszerűen létezik**. Következésképpen más nem okozhatja a létezését (mert akkor esetleges lenne), és ezért ő önmaga oka.

Isten definíciója pedig így hangzik:

„Istene a feltétlenül végtelen létezőt értem, azaz a végtelen sok attribútumból álló szubsztanciát, amelynek mindegyike örök és végtelen lényegét fejez ki.” Spinoza, *Etika*, I, 6. definíció.

Attribútumok és móduszok

Isten maga a szubsztancia, amelynek **végtelen sok attribútuma** van. Spinoza a descartes-i értelemben használja az **attribútum** és a **módusz** fogalmát. Az attribútumok mindegyike örök és végtelen lényegét fejez ki, hiszen Isten maga örök és végtelen.

Az attribútum meghatározása így hangzik:

„Attribútumon azt értem, amit az értelem észrevesz a szubsztancián, mint olyat, ami a szubsztancia lényegét alkotja.” Spinoza, *Etika*, I, 4. definíció.

A szubsztancia önmagában van, és amit az értelem észrevesz rajta, az az attribútum. Az emberi értelem Istene **két végtelen attribútumot** vesz észre: a **gondolkodást** és a **kiterjedést**. De ezen kívül még végtelen számú, végtelen

lényegét kifejező attribútuma van Istennek. A módosulás pedig már nem a végtelen, hanem a véges valóság: az egyedi létezők.

„Móduszon a szubsztancia affekcióit értem, vagyis azt, ami másban van, s e más révén fogjuk fel.” Spinoza, *Etika*, I, 5. definíció.

Így tehát Spinoza ontológiai rendszere is a **szubsztancia-attribútum-módusz** megkülönböztetésére épül, mint Descartes-é, azzal a különbséggel, hogy Spinozánál egyetlen szubsztancia van.

Szubsztancia	Attribútum	Móduszok
Isten	Gondolkodás	Ideák (elmék)
	Kiterjedés	Testek

A dolgok rendje és az ideák rendje

Spinoza egész metafizikai rendszere az egy szubsztanciából bomlik ki. Isten maga a lét, és mindaz, ami van, e lét kifejeződése. A szubsztancia két fő attribútumban fejeződik ki, a kiterjedés és a gondolkodás szerint. A **kiterjedés módosulásai** a világban a **testek**, a **gondolkodás módosulásai** az **elmék** és az **ideák**. De a kiterjedés és a gondolkodás is ugyanannak a szubsztanciának a **kifejeződései**, hiszen Isten gondolkodó és kiterjedt dolog is egyszerre.

A **kifejeződés** fontos fogalom Spinozánál. Mivel Isten és a természet ugyanaz, Isten nem teremti a természetet, hanem **kifejeződik benne**. Nincsen tehát olyan radikális ontológiai különbség Isten és a világ között, mint a keresztény teológiai hagyomány szerint. Spinoza azonban mégis különbséget tesz a kettő között. Isten a **teremtő (termő) természet** (*natura naturans*), a látható világ pedig a **teremtett (termett) természet** (*natura naturata*).

Istenből (számunkra felfoghatóan) kétféle módon fejeződnek ki a dolgok: a **kiterjedés és a gondolkodás attribútuma szerint**. Ez azt jelenti, hogy minden dolognak van egyúttal ideája is. Legyen az a legeldugottabb barlang a Jupiter egyik holdjának egyik völgyében, az nemcsak az anyag kiterjedt módosulásaként, hanem ideaként is létezik. **Tökéletes párhuzam áll fenn tehát a fizikai dolgok és az ideák között.**

„Az ideák rendje és kapcsolata ugyanaz, mint a dolgok rendje és kapcsolata.” Spinoza: *Etika*, II, 7.

Az emberi természet

Spinoza elveti a szubsztancia-dualizmust, ezért a testet és a lelket nem tekinti külön szubsztanciának. Meghatározása szerint a **lélek a test ideája**. Tehát az emberi természet is beleilleszkedik a fizikai

dolgok és az ideák rendjébe. De a test és a lélek ugyanúgy egy és ugyanaz a létező, mint Isten és a természet.

Spinoza szubsztancia-elmélete az egész rendszere szempontjából központi szerepet tölt be. Ebből vezethető le ugyanis az emberi természet, továbbá az emberi természetben meglévő jellemvonások (értelem, affektusok), és ebből következik az is, **miként kell élni**. Ezt majd Spinoza etikáját tárgyaló leckékben ismertetjük.

Összefoglalás:

Spinoza elveti a szubsztancia-dualizmust, két szubsztancia helyett egy szubsztanciát vezet be. Ez Isten, amely maga a természet. Isten a természetben fejeződik ki, két legfontosabb attribútuma, a gondolkodás és a kiterjedés szerint. A természetben a móduszok az egyedi testek, valamint az ideák és elmék. Az embert éppúgy, mint a természetet, egységesnek tekinti: a lélek (elme) a test ideája.

Kérdések:

Miért tekintik Spinozát panteistának, és miért problematikus a spinozai gondolkodás ezen minősítése?

Mit jelent a kifejezés fogalma Spinozánál, és milyen kapcsolatban áll a teremtéssel?

Mi a különbség a teremtő és a teremtett természet között?

Miként oldja meg Spinoza a szubsztancia-dualizmus keltette problémákat az emberrel kapcsolatban?

Hogyan módosítja Spinoza a szubsztancia-attribútum-módusz meghatározásait Descartes-hoz képest?